

Отримано: 27 березня 2023 р.

Прорецензовано: 1 травня 2023 р.

Прийнято до друку: 5 травня 2023 р.

e-mail: coalition@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7812-0035>

DOI: 10.25264/2519-2558-2023-17(85)-122-125

Колесник А. В. Натуралістичні ознаки у творчості Костянтина Сроковського (на матеріалі новели «Дві цегли»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2023. Вип. 17(85). С. 122–125.

УДК: 821.161.2

Колесник Алла Валеріївна,кандидат філологічних наук, доцент, кафедра мов і літератур,
Базельський університет (Швейцарія)**НАТУРАЛІСТИЧНІ ОЗНАКИ У ТВОРЧОСТІ КОСТЯНТИНА СРОКОВСЬКОГО
(НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛИ «ДВІ ЦЕГЛИ»)**

У статті здійснено літературний аналіз змісту і форми новели українського письменника Костянтина Сроковського «Дві цегли». Розглянуто основні літературні прийоми і засоби, які використовували натуралісти у творах, та їхній вплив на чіткий виклад і точність передавання інформації про тогочасні події. Визначено тривалість існування стилю натуралізму в українській і європейській літературі.

В оповіданні «Дві цегли» проаналізована зображена письменником картина страшного і вражаючого випадку з життя пересічних українських селян – вбивства людиною свого швагера за викрадені у нього дві цеглини. Визначено використання письменником натуралістичних засобів зображення, які дали можливість авторі повноцінно й відповідно до справжнього життя відтворити зображену картину: 1) змалювання життя персонажів під впливом фізіологічного стану людини, а також навколишнього середовища; 2) документальне відтворення події, передача інформації як у документі (протокол); 3) об'єктивність змалювання дійсності з уникненням авторської присутності; 4) фотографічна точність зображених подій, увага письменника до найменших деталей того, що сталося; 5) правдиве відтворення подій згідно з життям і виникнення на цій підставі фактографізму, але водночас фіксування цих подій без їхнього пояснення і проникнення у сутність цих явищ (письменник не пояснює причини вбивства людиною свого швагера, а лише констатує цю подію).

У результаті здійсненого аналізу пропонується вважати українського письменника Костянтина Сроковського митцем, який отримував вимог стилю натуралізм, започаткованого Е. Золя у другій половині XIX століття.

Ключові слова: Костянтин Сроковський, новела «Дві цегли», натуралізм, натуралістичні ознаки.

Alla Kolesnyk,PhD in Philology, docent, Language and literature Department,
Basel University (Switzerland)**NATURALISTIC FEATURES IN THE WORKS OF KOSTYANTYN SROKOVSKY
(ON THE MATERIAL OF THE NOVEL "TWO BRICKS")**

In the article, a literary analysis of the content and form of the novella "Two Bricks" by the Ukrainian writer Kostyantyn Srokovsky was carried out. The main literary techniques and tools used by naturalists in their works and their influence on the clear presentation and accuracy of information transmission about contemporary events are considered. The duration of the existence of the naturalism style in Ukrainian and European literature is determined.

In the story "Two Bricks" is analyzed the writer's image of the picture of a terrible and impressive incident from the life of ordinary Ukrainian peasants – the murder of a man's brother-in-law for two bricks that he stole from him. It was determined the writer's use of naturalistic means of image, which gave the author the opportunity to reproduce the depicted picture in accordance with real life. They are: 1) depicting the life of the characters under the influence of the physiological state of a person, as well as under the influence of environment; 2) documentary reproduction of the event, transmission of information as in a document (protocol); 3) the objectivity, or depicting reality while avoiding the author's presence; 4) photographic accuracy of the depicted events, the writer's attention to the smallest details of what happened; 5) truthful reproduction of events according to life and the emergence of factography on this basis, but at the same time recording these events without their explanation and penetrating into the essence of the happened events (the writer does not explain the reasons for the murder of the hero's brother-in-law, but only states this event).

As a result of the analysis, it is proposed to consider the Ukrainian writer Kostyantyn Srokovsky as an artist who followed the requirements of the naturalism style initiated by E. Zola in the second half of the 19th century.

Keywords: Kostyantyn Srokovsky, the novel "Two Bricks", naturalism, naturalistic features.

Постановка проблеми. Натуралізм у літературі є стилем, який виник у другій половині XIX століття під впливом стрімкого наукового й індустріального розвитку суспільства та проіснував до початку XX століття. Його засновником вважається французький письменник Еміль Золя, який у своєму художньому творі «Експериментальний роман» (1880 р.) запропонував теоретичне обґрунтування зазначеного стилю та висвітлив принципи натуралізму в літературних творах, передовсім у жанрі роману.

Українські письменники долучалися до стилю натуралізм переважно опосередковано та зверталися до використання натуралістичних засобів і прийомів більше як до методу для передавання правдивої інформації про події або для зображення важких життєвих ситуацій і суспільних проблем того часу. При цьому письменники переважно не виявляли належності до натуралізму як стильового явища, бо більшість митців вдавалися до експериментування з різними стилями, різними художніми засобами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературним аналізом проявів натуралізму як художнього стилю займалися українські науковці кінця XX та більше – XXI століть. Зокрема загальні основи натуралізму досліджували Д. Наливайко (Наливайко, 1996), В. Поважна (Поважна, 1973), порівняння проявів натуралізму в різних країнах здійснювали Н. Венгринович (Венгринович, 2017; Венгринович, 2011), Н. Косило (Косило, 2004), М. Кебало (Кебало, 2016). Увагу

до натуралізму у творчості Івана Франка приділили Т. Гундорова (Гундорова, 2006), Р. Голод (Голод, 2012), М. Ткачук (Ткачук, 2003) та автор цієї статті (Колесник, 2020).

Актуальність теми. Майже всі згадані українські науковці сходяться на думці, що яскравим і єдиним представником натуралізму в українській літературі, який свідомо використовував його засоби для якомога точнішої передачі інформації про дійсність, був Іван Франко. Водночас для ствердження такої думки необхідно здійснити літературний аналіз більшості маловивчених та недостатньо проаналізованих в контексті натуралізму творів українських письменників кінця XIX століття – початку XX ст. і з'ясувати їхню належність до натуралізму.

Мета статті – здійснити літературний аналіз твору Костянтина Сроковського “Дві цегли” з метою вияву рис натуралізму та з'ясувати можливу належність письменника до представників цього стилю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українські новелісти кінця XIX століття, такі, як Василь Стефаник, Марко Черемшина, К. Сроковський, М. Яцків, Л. Крушельницький та інші письменники, на думку Івана Франка, висловлену в статті “Українсько-руська література і наука в 1899 році”, внесли в українську літературу дуже гарно “вироблену мову і вироблену (не раз аж рафіновану) літературну форму і техніку та високе розуміння задач і змагань літератури, ... Живе почуття дійсності, відраза до шаблону і конвенціональності, пристрасне шукання правди в обсервації і вислові – ось що характеризує майже всіх тих молодих писателів і велить нам покладати на них найкращі надії” (Франко, 2002: 154), – так відгукнувся на досягнення згаданих письменників Іван Франко.

Дослідження сучасних іноземних науковців також зацікавлюють різнобічним аналізом літературного матеріалу. Так, привертає увагу аналіз творів американської літератури, зокрема оповідання Стівена Крейна “У відкритому човні”, здійснене Фатною Кендір (Kendir, 2013). Дослідниця зосередила увагу на аналізі форми оповідання, на використанні у мові персонажів ознак символізму, персоніфікації, метафори, а також слів, які допомагають передати стан безвихідності героїв та створюють тим самим загальну натуралістичну картину (Kendir, 2013: 26).

Натуралізм відрізнявся від інших літературних напрямів вживанням низки прийомів і засобів, які передовсім створювали правдиве відображення дійсності. Поміж тих засобів, які використовувалися натуралістами, варто згадати такі, як вільне та неупереджене відбиття дійсності та матеріального довкілля; вплив фізіології людини та навколишнього середовища на її життя. Також натуралісти вдавалися до таких прийомів, як документування відтвореної події, протокольне зображення того, що відбувалося, фотографічне передавання усіх можливих картин життя людини. При відтворенні подій натуралісти вдавалися до наукової точності та об'єктивності, намагалися уникнути прояву авторської присутності, зробити твір таким, в котрому зображення відбувається неначе само собою (Наливайко, 1996: 120). Всі явища з життя людини переносилися натуралістами в художній твір шляхом документального опису, проте з уникненням пояснення щодо розуміння їхньої сутності.

Український письменник Костянтин Сроковський (1878 – 1935) відомий авторством збірки “Оповідання”, виданої у 1901 році в Українсько-Руській видавничій спілці. Письменник працював як в Україні, так і в Польщі, здійснював редакторську роботу при виданні краківської газети “Nowa Reforma”, займався редакторською роботою у польських газетах у Львові, Петербурзі та Кракові. Переважно в юнацькі роки К. Сроковський друкував власні твори українською мовою в літературно-науковому віснику. У 1913 році К. Сроковський обирався послом до галицького сейму та виявив критичне ставлення до польської національної політики стосовно тодішньої Північно-Західної України.

Новела “Дві цегли” (1898 р.) створена К. Сроковським у час найактивнішого розвитку натуралізму в європейській літературі. Тому заперечити використання письменником засобів натуралізму було б не доречно. У зазначеній новелі ми спостерігаємо вражаючий і приголомшуючий опис фрагменту з життя невідомого персонажа. Створена картина передає читачеві песимістичне враження, викликає найскладніші емоції в його душі, які необхідно подолати. Опис здійснено в натуралістичному стилі з метою викрити найскладніші моменти з життя тогочасної пересічної людини. Ім'я героя в новелі не називається. Автор обмежився лише згадкою родинних стосунків персонажів – швагер, тобто свояк, шурина чи зять у родині, та фіксацією дії головного героя, який убив свого швагера.

Розповідач починає оповідання з давніх, начебто біблійних часів, вводячи читача в оману, натякаючи на релігійність змісту. Проте письменник одразу ж заперечує релігійність своєї оповіді, вже з першого речення: “В началі були лемури, відтак був Адам і Єва і т. д. і т. д.” (Сроковський, 1989: 492). Лемури, які існували до Адама і Єви, наводять на думку про поглиблену увагу автора до історії і про його наукові погляди. Адже за теорією Ч. Дарвіна, який, до речі, був одним із тих вчених, хто дав поштовх розвитку поглядів натуралізму, – первинно на Землі були мавпи, а згодом з'явилися перші люди. У новелі “Дві цегли” К. Сроковський замінив мавп лемурами – істотами, які начебто існували ще раніше, таким чином дотримуючись рекомендацій Ч. Дарвіна.

У другому реченні згадується Іван Воробець як початківець роду. Іван вирішив одружити сина та віддати заміж дочку. Його важкі стосунки з власними дітьми, з невісткою та зятем призводять Івана до усвідомлення безрезультатності таких стосунків та до прагнення смерті, в результаті чого він заліз на піч і став її чекати. “Вона прийшла.” (Сроковський, 1989: 492) – так натуралістично коротко, без зайвих описів зафіксовано смерть Івана.

Після смерті Івана відбулося оновлення хазяїв, які збудували дві нові хати замість однієї старої: “На місці старої хати станули дві нові. В нових хатах – нові печі.” (Сроковський, 1989: 492), – з такою констатацією фактів зафіксовано цю подію. Але трапилася неприємна ситуація – один з хазяїв недорахувався двох цеглин і вирішив взяти ці цеглини зі спільного збору. Тривалий час він ходив довкола цього стосу. Звернемо увагу на вживання простих речень на позначення дії персонажа: “Оглянувся ще раз, сплюнув, підійшов до своєї печі, і ще раз пересвідчився, що бракує двох цегол” (Сроковський, 1989: 492). Спостерігаємо чітку фіксацію подій, що відбулися. Тричі герой ходив від цегол до печі, допоки не взяв в руки дві цеглини і не повернувся до печі. Далі читач стає свідком фатальної і песимістичної події, яка займає всю увагу письменника – вбивство швагера. Цей випадок описаний з належною натуралістичною короткочасністю та ретельною фіксацією головних фактів. Звернемо увагу на форму вжитого речення із переліком дій головного персонажа: “Із стодоли вийшов швагер... Він поглянув на свій стіг, відтак на цегли, що червоною в руках швагра, побілів, затрясся, підніс із землі дрючок, вхопив його обіруч, сапнув із повної груді, як рубач, і вдарив ним швагра в голову” (Сроковський, 1989: 492).

Поранений швагер “глухо застогнав і впав” (Сроковський, 1989: 493), – зафіксовано письменником з натяком на близьке закінчення його життя. У постраждалого “ухами й очима полилася кров” (Сроковський, 1989: 493) – з такою натуралістичною фіксацією фізіологічних фактів та об’єктивністю подається опис. При цьому вбивця вимовив спокійним голосом “А то псякров злодій” (Сроковський, 1989: 493), ніби виправдовуючи свій вчинок, після чого відіпхнув тіло забитого ним людини, мовби нічого не трапилося, відніс цегли зворотно на стіс та повернувся до справ. Забитого, який нерухомо лежав у калюжі власної крові, помітили люди, що проходили повз. Невдовзі біля постраждалого зібралася купка свідків, які перенесли його в хату, де обілляли холодною водою і стали спостерігати за його рухами. Виявилось, що забитий був ще живий, хоча і в дуже важкому, натуралістично вражаючому стані: “з ух плила кров, тільки все чорніша і густіша” (Сроковський, 1989: 493). Але цей стан тривав недовго і до ранку хворий вже помер. Той, хто здійснив злочин поводить себе, як хвора людина, яка не знає, що саме трапилося, що може бути розглянуто як натуралістичний прийом документального фіксування складного випадку з життя людини, яка не розуміє, що сталося. Також ми фіксуємо цей випадок як ще один прийом натуралізму – момент змалювання усіх, у тому числі тяжких і неприємних, картин з життя людини, таких як зникнення пам’яті у героя про скоєний злочин. Поведінка вбивці також описується натуралістично, відображаючи лише найзагальніші дії: “Убийник курил цигаро і сидів на плоті” (Сроковський, 1989: 493), начебто зовсім нічого не сталося. Ті, хто йшов повз нього з ним віталися, нічого в нікого не запитуючи, та й він сам вітався з іншими, як звичайна людина. На запитання жандарми про те, де саме перебуває вбивця, він відповів, що не знає. Продовжуючи ставити питання, жандарми з’ясували, що це саме він і здійснив злочин, про який він нічого не знає, бо він вдарив швагера всього лише один раз і вважав, що цього недостатньо для вбивства. На прохання вбивці жандарми пустили його до хати, де він близько хвилини молився біля тіла вбитого, не обтираючи сліз, які з’явилися на його обличчі, що свідчить про усвідомлення вини вбивцею і намагання її спокутати.

У фіналі новели ми дізнаємося загальну думку присутніх про те, що цьому вбивці і шибениці буде мало. Це свідчить про розуміння людьми того, що він наробив, і що винний має бути суворо покараний і не заслуговує на співчуття. В останньому реченні новеліст повертається до вихідної фрази і констатує, що “В началі були лемури і т. д., і т. д.” (Сроковський, 1989: 494), пояснюючи зображене у новелі жорстоке вбивство тваринним походженням інстинктів людини.

Висновки. Отже, у новелі “Дві цегли” читач став свідком страшного і вражаюче жорстокого випадку з життя звичайних українських селян – вбивство людиною свого швагера за поцуплени у нього дві цеглини. При описі зазначеного випадку письменник вдається до використання натуралістичних прийомів зображення.

Так, ми фіксуємо застосовані натуралістичні засоби, які дали можливість письменникові повноцінно й правдиво, відповідно до життя, відобразити ситуацію, яка перетворюється на трагедію: 1) відтворення життя персонажів під впливом фізіологічного стану людини, а також навколишнього середовища; 2) документальне відтворення події, передача інформації як у документі (протоколі); 3) об’єктивність змалювання дійсності з уникненням авторської присутності; 4) фотографічна точність зображених подій, увага письменника до найменших деталей того, що сталося; 5) правдиве відтворення подій згідно з життям і виникнення на цій підставі фактографізму, але водночас фіксування цих подій без їхнього пояснення і проникнення у сутність цих явищ (письменник не пояснює причини вбивства людиною свого швагера, а лише констатує цю подію).

У результаті здійсненого аналізу ми пропонуємо вважати Костянтина Сроковського письменником, який у власній творчості частково дотримувався вимог стилю натуралізм, започаткованого Емілем Золя.

Подальші дослідження натуралізму у художніх творах Костянтина Сроковського дозволять більш чітко визначити місце письменника в українському літературному процесі кінця XIX – початку XX століть і в розвитку загальноєвропейського натуралістичного напрямку.

Література:

1. Fatna Kendir. The Study of the Major Principles of Naturalism through The Open Boat by Stephen Crane: Dissertation for receiving the title “academic master” on specialty Anglo-Saxon Literature. Publically defended on 02.07.2013 at Kasdi Merbah University-Ouargla (Algir). 45 с.
2. Венгринович Н. Р. Зооморфна образність у натуралістичній прозі Івана Франка та Френка Норріса. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Одеса, 2017. № 27. Том 1. С. 112–115.
3. Венгринович Н. Р., Косило Н. В. Поетика натуралізму в дискурсі світового та національних літературних процесів. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць. Вип. 16. Ужгород: Говерла, 2011. С. 166–170.
4. Голод Р. Натуралізм. *Дивослово*. Київ, 2012. № 4. С. 50–56.
5. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. Київ: Критика, 2006. С. 352.
6. Кебало М. С. Художній світ творів німецького та українського натуралізму. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Літературознавство*. 2016. № 44. С. 128–137.
7. Колесник А. В. Елементи натуралізму в оповіданні Івана Франка «Чиста раса» як засіб висвітлення проблем міжнаціональних відносин. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»: науковий журнал*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 10(78). С. 160–164.
8. Колесник А. В. Натуралістичне зображення постатей євреїв у новелі Івана Франка “На дні” як віддзеркалення соціальної дійсності Галичини XIX століття. *Література та культура Полісся. Серія «Філологічні науки / відп. ред. І упоряд. Г. В. Самойленко*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. Вип. 98. № 14. С. 57–65.
9. Колесник А. В. Стильові ознаки натуралізму у творчості Стефана Коваліва. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія / гол. ред. О. Г. Павленко*. Маріуполь: МДУ, 2020. Вип. 22. С. 25–31.
10. Косило Н. В. Типологічні особливості українського та англійського натуралізму в порівняльному аспекті. *ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2004. С. 135–138.
11. Наливайко Д. Проблема натуралізму в українській літературі. *Літературознавство: Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації українців*. Київ, 1996. С. 118–130.
12. Поважна В. Розвиток української літературної критики у 80 – 90-х роках XX ст. (До проблеми критеріїв і методу). Київ, 1973. 268 с.
13. Сроковський Костянтин. Дві цегли. *Українська новелістика кінця XIX – початку XX століття: Оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі)*. Упоряд. і прим. Є. К. Нахлік. Київ: Наук. думка, 1989. С. 492–494.
14. Ткачук М. П. Жанрова структура прози Івана Франка (бориславський цикл та романи з життя інтелігенції). Тернопіль, 2003. 384 с.

15. Франко І. Я. Українсько-руська література і наука в 1899 році. *Франко І. Я. Мозаїка: із творів, що не ввійшли до збірки творів у 50 томах; упоряд. З. Т. Франко, Л. Г. Василенко.* Львів: Каменяр, 2002. С. 154–159.

References:

1. Fatna Kendir. The Study of the Major Principles of Naturalism through The Open Boat by Stephen Crane: Dissertation for receiving the title "academic master" on specialty Anglo-Saxon Literature. Publically defended on 02.07.2013 at Kasdi Merbah University-Ouargla (Algir). 45 p. [in English].
2. Venhrynovych N. R. Zoomorfna obraznist u naturalistychnii prozi Ivana Franka ta Frenka Norrisa. (Zoomorphic imagery in the naturalistic prose of Ivan Franko and Frank Norris). *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. (Scientific Bulletin of the International Humanitarian University) Serii: Filologiya.* Odesa, 2017. № 27. Tom 1. P. 112–115. [in Ukrainian]
3. Venhrynovych N. R., Kosylo N. V. Poetyka naturalizmu v dyskursi svitovoho ta natsional'nykh literaturnykh protsesiv. (The poetics of naturalism in the discourse of world and national literary processes). *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zbirnyk naukovykh prats' (Modern problems of linguistics and literary studies: a collection of scientific works).* zhhorod: Hoverla, 2011. Vyp. 16. P. 166–170. [in Ukrainian]
4. Holod R. Naturalizm. (Naturalism) Dyvoslovo. (Miraculous). 2012. № 4. P. 50–56. [in Ukrainian]
5. Hundorova T. Franko ne Kamenyar. Franko i Kamenyar. (Franko is not a bricklayer. Franko and a bricklayer.) Kyiv: Krytyka, 2006. P. 352. [in Ukrainian]
6. Kebalo M. S. Khudozhnii svit tvoriv nimetskoho ta ukrainskoho naturalizmu. (Artistic world of works of German and Ukrainian naturalism). *Naukovi zapysky TNPU. Serii: Literaturoznavstvo. (Scientific Notes of the Ternopil National Pedagogical University. Series: Literary studies).* 2016. № 44. P. 128–137. [in Ukrainian]
7. Kolesnyk A. V. Elementy naturalizmu v opovidanni Ivana Franka «Chysta rasa» yak zasib vysvitleniya problem mizhnatsional'nykh vidnosyn. (Elements of naturalism in Ivan Franko's story "The Pure Race" as a means of highlighting the problems of international relations). *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»: Seriya «Filologiya» (Scientific notes of the National University "Ostroh Academy": Series "Philology"):* naukovyy zhurnal. Ostroh, 2020. Vyp. 10(78). P. 160–164. [in Ukrainian]
8. Kolesnyk A. V. Naturalistychne zobrazhennya postatey yevreyiv u noveli Ivana Franka "Na dni" yak viddzerkalennya sotsial'noyi diysnosti Halychyny XIX stolittya. (Naturalistic portrayal of Jewish characters in Ivan Franko's novel "At the Bottom" as a reflection of the social reality of Galicia in the 19th century). *Literatura ta kul'tura Polissya. Seriya «Filologichni nauky. (Literature and culture of Polissia. Series "Philological sciences).* Nizhyn, 2020. Vyp. 98. № 14. P. 57–65. [in Ukrainian]
9. Kolesnyk A. V. Styl'ovi oznaky naturalizmu u tvorchosti Stefana Kovaliva. (Stylistic signs of naturalism in the work of Stefan Kovaliv). *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Filologiya (Bulletin of the Mariupol State University. Series: Philology).* Mariupol', 2020. Vyp. 22. P. 25–31. [in Ukrainian]
10. Kosylo N. V. Typolohichni osoblyvosti ukrainskoho ta anhliiskoho naturalizmu v porivnialnomu aspekti. (Typological features of Ukrainian and English naturalism in a comparative aspect). *VISNYK Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. (Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University).* 2004. P. 135–138. [in Ukrainian]
11. Nalyvaiko D. Problema naturalizmu v ukrainskii literaturi. (The problem of naturalism in Ukrainian literature). *Literaturoznavstvo: Materialy III konhresu Mizhnarodnoi asotsiatsii ukrainistiv. (Literary studies: Materials of the 3rd Congress of the International Association of Ukrainianists).* Kyiv, 1996. P. 118–130. [in Ukrainian]
12. Povazhna V. Rozvytok ukrainskoi literaturnoi krytyky u 80 – 90-kh rokakh XIX st. (Do problemy kryteriiv i metodu). (The development of Ukrainian literary criticism in the 1980s and 1990s. (To the problem of criteria and method)) Kyiv, 1973. 268 p. [in Ukrainian]
13. Srokovskyy Kostyantyn. Dvi tshly. (Two bricks) Ukrainska novelistyka kintsia XIX – pochatku XX stolittia: Opovidannia. Novely. Frahmentarni formy (eskizy, etiudy, narysy, obrazky, poezii v prozi). (Ukrainian short stories of the late 19th and early 20th centuries: Stories. Novels Fragmentary forms (sketches, essays, images, prose poetry)) Kyiv, 1989. P. 492–494. [in Ukrainian]
14. Tkachuk M. P. Zhanrova struktura prozy Ivana Franka (boryslavskyy tsykl ta romany z zhyttya intelihentsiyi). (The genre structure of Ivan Franko's prose (the Boryslav cycle and novels from the life of the intelligentsia). Ternopil', 2003. 384 p. [in Ukrainian]
15. Franko I. Ya. Ukrayins'ko-rus'ka literatura i nauka v 1899 rotsi. (Ukrainian-Russian literature and science in 1899). Franko I. Ya. *Mozayika: iz tvoriv, shcho ne vviyshly do zibr. tv. u 50 t. (Mosaic: from the works that were not included in the collection of works in 50 volumes).* L'viv, 2002. P. 154–159. [in Ukrainian]